

КОМУНІЗМ

XX^{ст}

=

XXI^{ст}

РАШИЗМ

2022 РІК НАЗАВЖДИ УВІЙШОВ В ІСТОРІЮ УКРАЇНИ

Мільйони українців стали жертвами повномасштабної війни, яку росія розпочала, а, точніше, продовжила проти України. Війна зачепила не лише українських військових, які стали в обороні країни, а й цивільне населення.

У 2022 році українці сповна усвідомили справжню сутність політики росії з примусового насадження «руського міра». Цю ідеологію можна назвати одним словом — «рашизм».

Рашизм — не унікальне явище сьогодення. Насправді рашизм почався з комунізму. Їхні мета і дії — однакові. Тоталітарні режими для вбивства свідомо обирають найкращих.

Як і у XX столітті, так і тепер, вже в столітті XXI, йде війна на суцільне фізичне знищення українців. Ми знову — у «розстрільних» списках, проходимо через фільтраційні табори, примусову депортацію, масові розстріли, зазнаємо катувань і мародерства. Обидва режими — комуністичний та рашистський — знищують все українське: людей, культуру, мову, історію. Російські ракети руйнують українські церкви, музеї, школи, лікарні. Росіяни-«рашисти» навіть знову крадуть зерно. Здавалося, такий злочин вже не мав би повторитись у XXI столітті.

У комунізму і рашизму — такі ж аргументи, такі ж методи «роботи». Сучасні спадкоємці дедов-«чекістів» під тим самим «прапором» здійснюють такі ж злочини проти людяності. Вони горді за свою криваву історію. Навіть «могут повторіть». І повторюють — звірства, вбивства, викрадення. У їхніх словах звучить бравада.

Чому це повторилося знову через сотню років?

У школі за невиконане домашнє завдання ставлять низькі оцінки. А невивчені уроки на рівні держави загрожують повторенням людиноненавистницьких експериментів у нових масштабах. З історії минулого своїх родин, історії України ми мусимо нарешті повторно вивчити тему «Комунізм в Україні у XX столітті». Ми зобов'язані правильно розставити осіб і героїв — «свій — чужий». І не боятися дізнатися про старе-нове чи когось «образити». Ми повинні уважно дослідити архівні документи. І що важливо — проговорити їх на належному рівні.

Фотодокументальна виставка «КОМУНІЗМ = РАШИЗМ» на конкретних історіях людей демонструє, що криваві методи росії не змінилися. Підтвердження цьому — долі тринадцятьох жінок і чоловіків з XX та XXI століть. Більшість з них знищили лише за те, що вони були українцями, працювали на батьківській землі, розмовляли рідною мовою. Усі вони, на переконання росіян, не мали права на існування.

Комунізм, не засуджений після розпаду Радянського Союзу, призвів до його повторення у сучасній Росії — до нинішнього рашизму. Призвів до війни, очевидцями якої ми є. Нині Україні випав історичний шанс належно розібратися зі своїм минулим. Одним із кроків у новому етапі дерадянїзації, депутатїзації сучасної України є матеріали цієї виставки.

*Ігор Кулик,
директор Галузевого державного архіву
Українського інституту національної пам'яті*

Галузевий державний архів
Українського інституту національної пам'яті

Контактна інформація

Юридична адреса: 01021, м. Київ, вул. Липська, 16
Телефони: (067) 298-18-18, (044) 298-12-12

Facebook: <https://www.facebook.com/hdauinp>

Instagram: @hdauinp

Сайт: <https://hdauinp.org.ua>

Електронна пошта: info@hdauinp.org.ua

Автори виставки:
Ігор Кулик, Дарина Рогачук

Над проектом працювали:
Олександр Денисенко, Тетяна Прись,
Анна Ряба, Світлана Старовойт, Євгеній Янкевич

Фото, документи та ілюстрації:
Новинарня, Україна Молода, Цензор.НЕТ, Reporters, Reuters, The Ukrainians
Генічеська санаторна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів Херсонської
обласної ради, Головне управління Національної поліції в Харківській області,
Національна академія наук України
Центральний державний архів громадських об'єднань України, Архів Управління
Міністерства внутрішніх справ України (Національної поліції) у Львівській області,
Державний архів Вінницької області, Державний архів Волинської області,
Державний архів Львівської області, Державний архів Миколаївської області
приватні архіви Олексія Барановського, Ксенії Болтовської, Тетяни Гайдабури,
Руслана Горюкова, Дмитра Лазарчука, Данила Павлова, Михайла Ратушняка,
Андрія Романока, Олександра Савчука, Віктора Степаненка, Нани Яремич, Marko Djurica
особисті сторінки з соціальної мережі Facebook

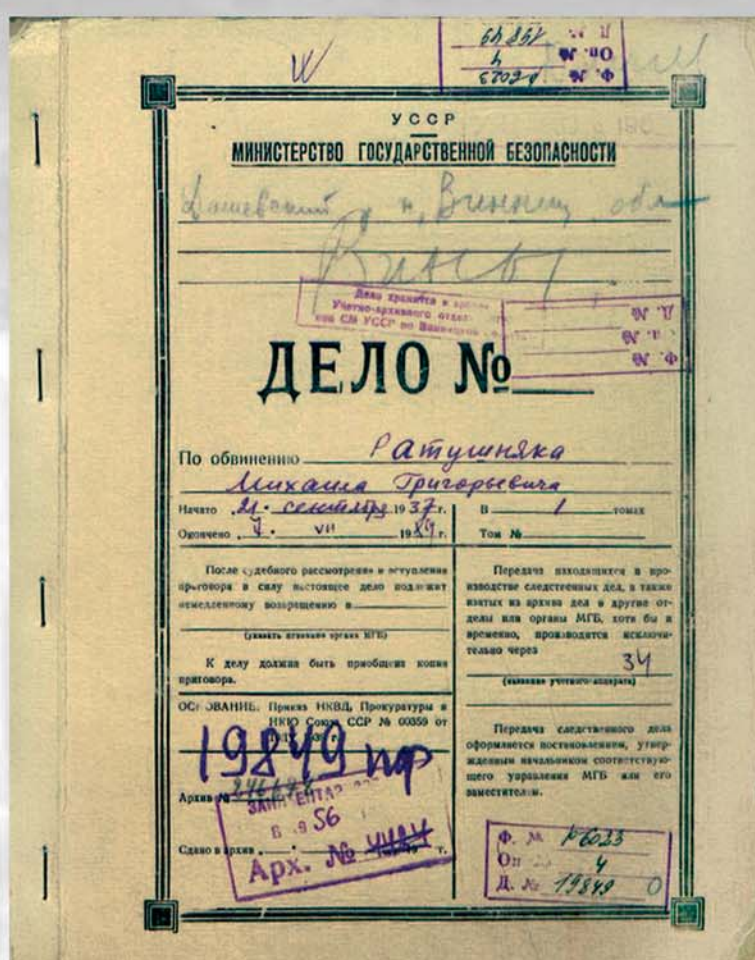
Інформаційні партнери:
Літературна Україна,
Новинарня, Цензор.НЕТ

Коректура та літературне редагування:
Сергій Кулик

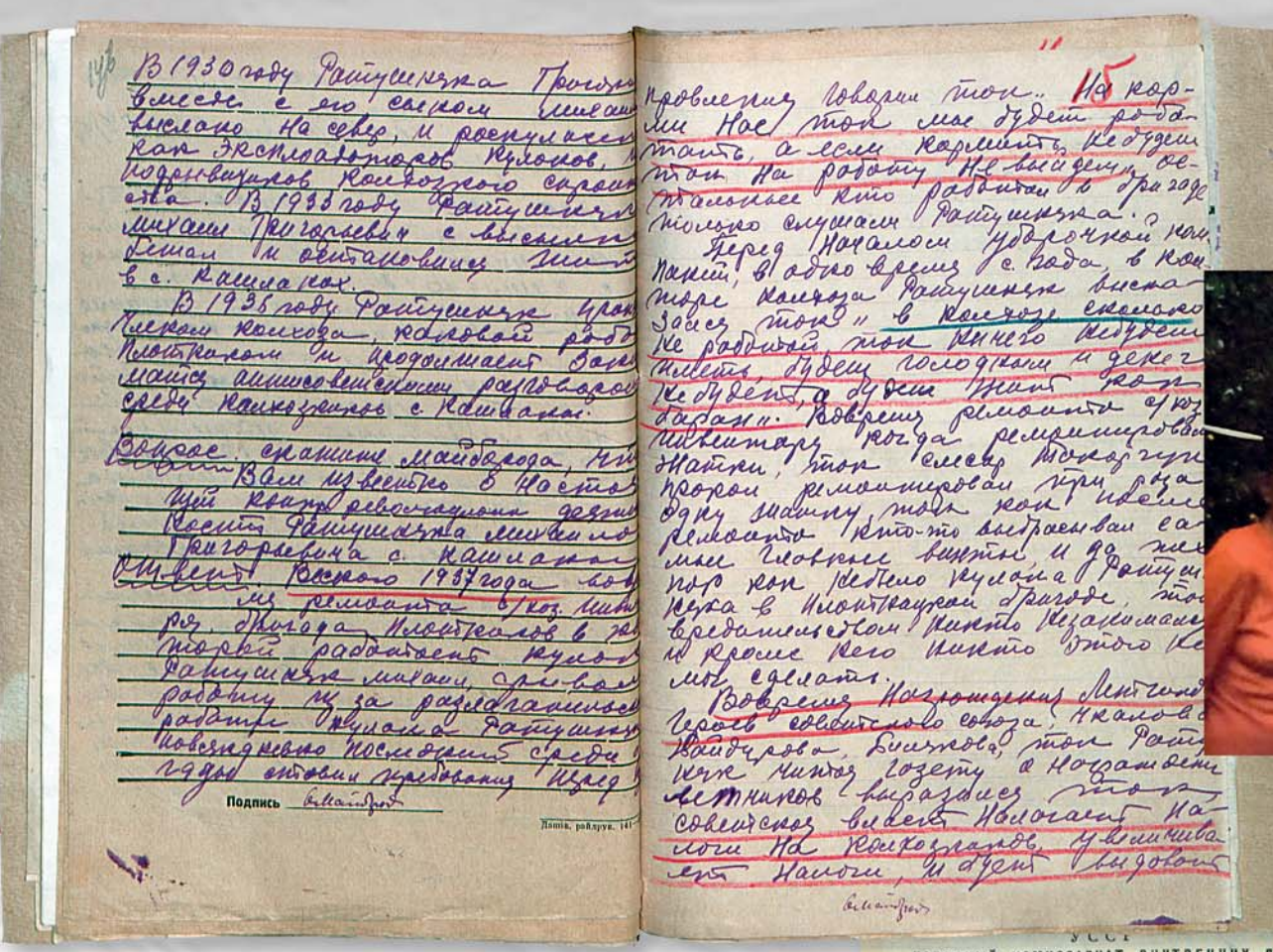
Дизайн:
Оксана Женжера

Виготовлення:
ТОВ «Метеор принт»

Партнер:
Національний меморіальний комплекс Героїв
Небесної Сотні — Музей Революції Гідності

Обкладинка архівно-слідчої справи на Михайла Ратушняка

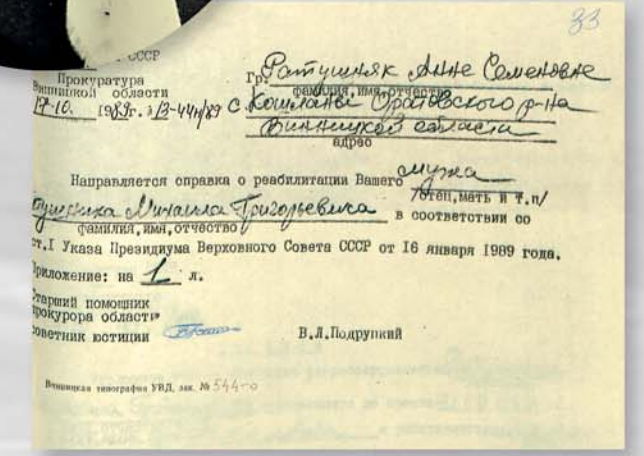
Сторінки із протоколами допитів свідків по справі Михайла Ратушняка

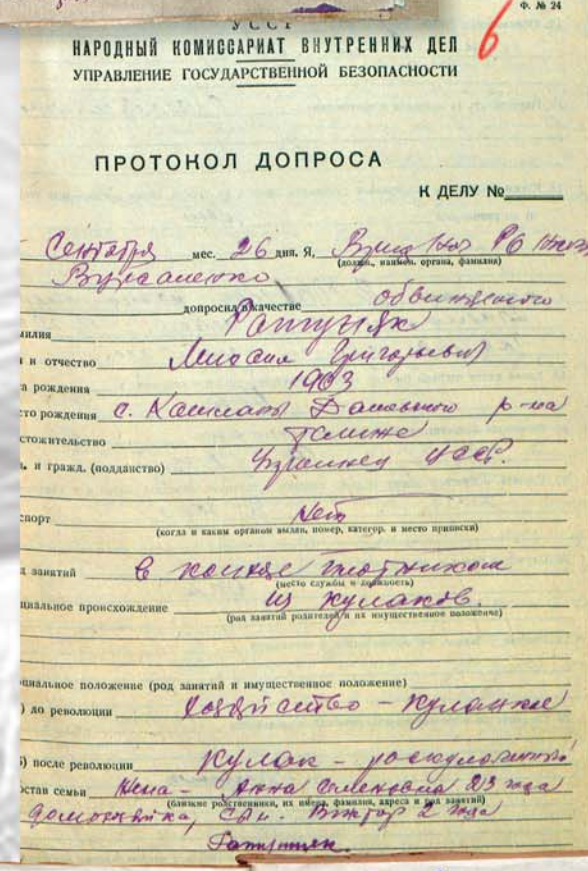
Ганна Ратушняк

Михайло — онук Ганни та Михайла Ратушняків, названий на честь дідуся. На фото Михайло разом із матір'ю, дружиною та донькою, 2000 рік

Довідка про реабілітацію Михайла Ратушняка

Протокол допиту Михайла Ратушняка

Ганна Ратушняк із сином Віктором, 1960 рік

МИХАЙЛО РАТУШНЯК

34 роки, селянин-«куркуль»,
Вінницька область

Під час роботи в полі НКВД заарештувало його вже вдруге. Вдома залишилися вагітна дружина та дворічний син. Офіційна підстава арешту: доноси односельчан про «неблагонадійність» Михайла.

Перебував на обліку в НКВД як «куркуль» (багатий селянин) у трактуванні влади СРСР села Кошлани.

Перший арешт в 1931 році. Усе майно радянська влада конфіскує, сім'ю висилає на Урал. Потім втеча, переховування від радянської влади, легалізація, вступ у колгосп.

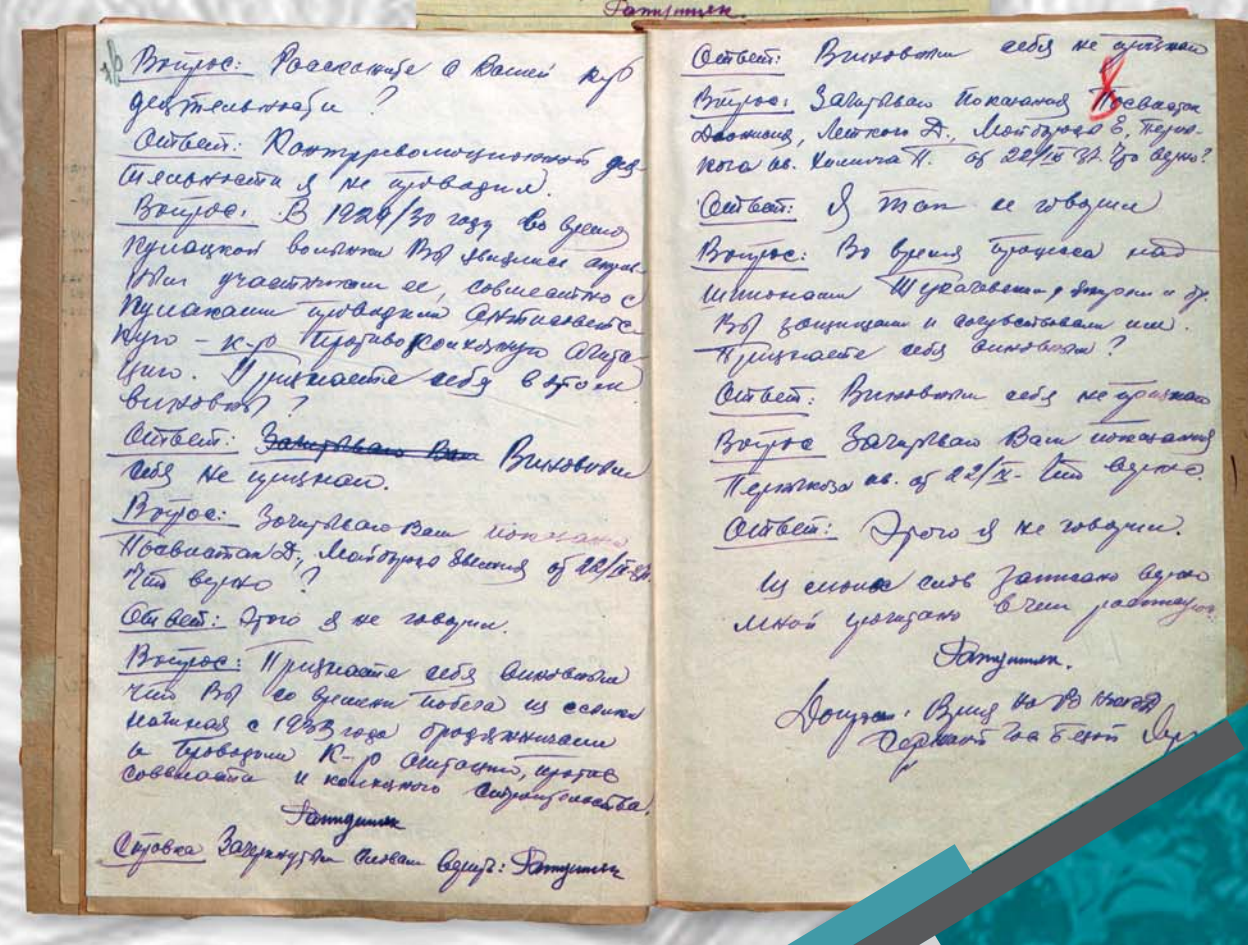
Другий арешт мав особистий підтекст: Михайло сподобався місцевій чиновниці, якій відмовив у стосунках. За сімейними переказами, саме ображена комуністка посприяла його арешту.

Селянина допитали лише раз — він не визнав жодних приписаних йому злочинів. Отримав 10 років таборів.

Тавро «ворог народу» ще довго переслідувало його сім'ю. Після Другої світової війни маленькому сину репресованого відірвало пальці руки від розриву снаряда. Сільська рада відмовилася взяти травмовану дитину до лікарні. 12 кілометрів мати самотужки несла дитину в медзаклад. Лікарі дитину прийняли, але не надали жодної допомоги. При цьому хлопчик навіть не пам'ятав свого тата, через якого отримав таке ставлення.

Дружина, Ганна Ратушняк, чекала коханого все життя. І в 97 років гірко плакала, отримавши довідку про його посмертну реабілітацію.

У 2020 році родина з матеріалів архівно-слідчої справи дізналася, що офіційно Михайло Ратушняк помер 15 березня 1942 року в Хабаровському краї. Причина смерті не зазначена.

Прочитати детальнішу статтю про Михайла Ратушняка можна тут

ОЛЕКСАНДР КОНОНОВ

власник приватної сироварні,
волонтер, Луганська область

Про вбивство Олександра Кононова у селі Борівському під Северодонецьком стало відомо 13 березня 2022 року. Після повномасштабного вторгнення росії чоловіка розстріляли у власному будинку, в інвалідному візку. Олександр Кононов — інвалід першої групи, втратив праву руку і ліву ногу через травму на виробництві.

З початком російсько-української війни у 2014 році активно займався волонтерством — допомагав батальйону «Айдар». Випадково заїхав на блокпост сепаратистів, де й потрапив у полон.

«Особливо небезпечного» Олександра тримали в ізоляторі у Луганську. Потім «на підвалі» облдержадміністрації та у будівлі нової «комендатури». Чоловік згадував, що чимало людей потрапляли у камери за доносами сусідів.

«Вбивали з мене інформацію. А що я знаю? Жодних секретів. То що ж із мене візьмеш?».

Після майже ста днів полону у 2014 році, чоловік із дев'ятьма козами, п'ятьма вівцями та двома ягнятами виїхав на Житомирщину. Започаткував власну справу — сироварню «Сири Саніча». Пізніше повернувся на рідну Луганщину.

«Його так боялися, ці покидьки, що прийшли ввечері та вбили. Я думаю, що зробили місцеві, але стверджувати цього не можу. Для них Сашко був уособленням всього, що вони ненавидять, уособленням України», — вважає друг Олександра Кононова, журналіст та режисер Руслан Горовий.

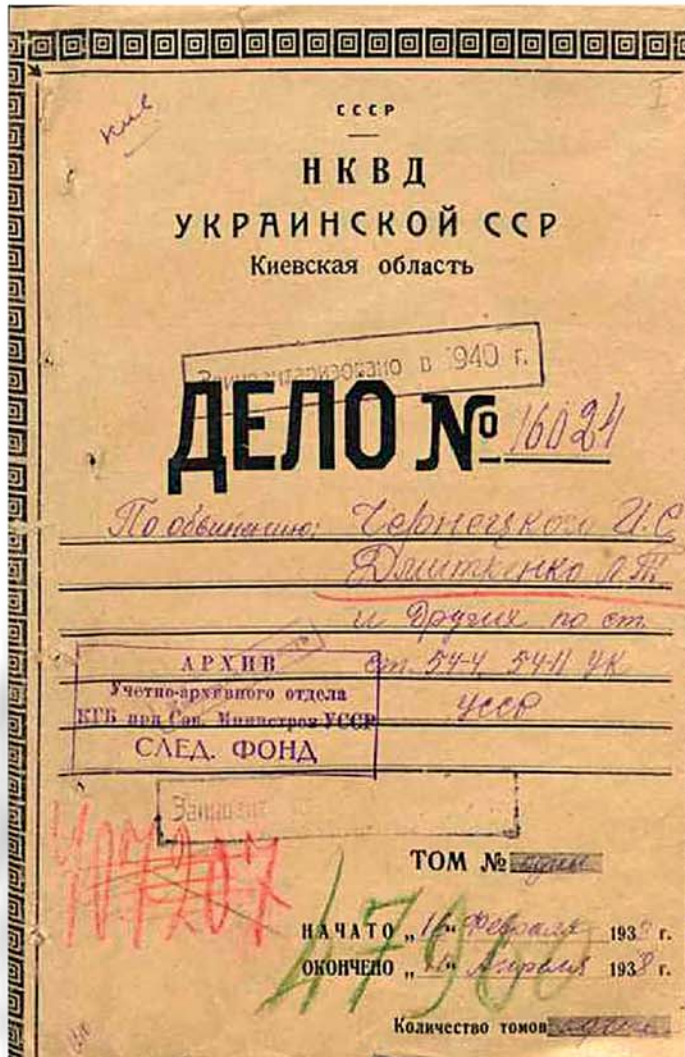

Зінаїда, донька репресованого Федора Степаненка (друга ліворуч)

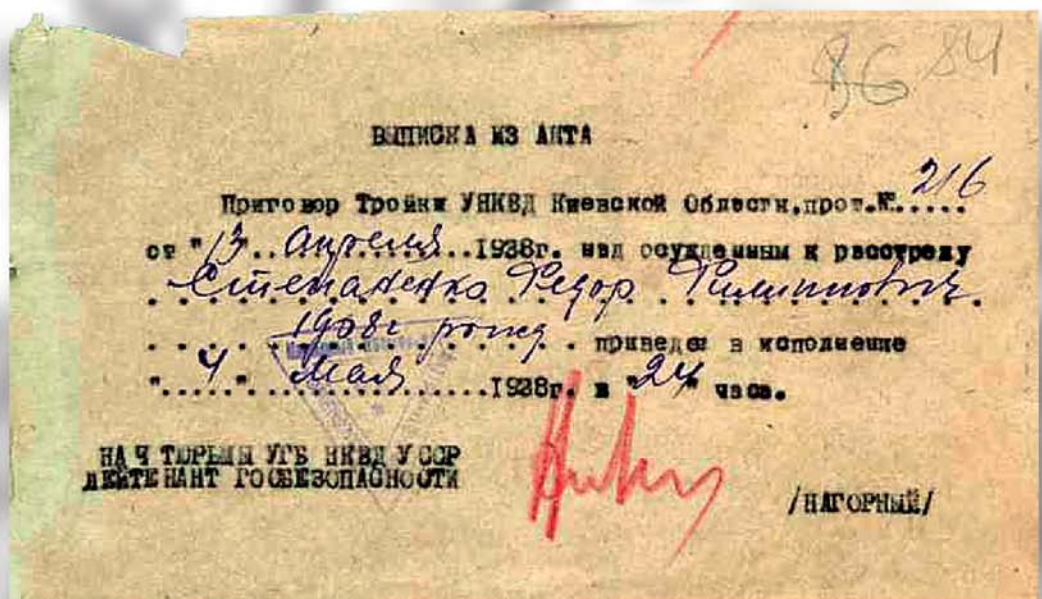
Брат репресованого Федора Степаненка і батько Віктора Степаненка — Пантелей. Фотографія самого Федора не збереглася в родинному архіві

Обкладинка архівно-слідчої справи на чотирьох освітян із Київщини

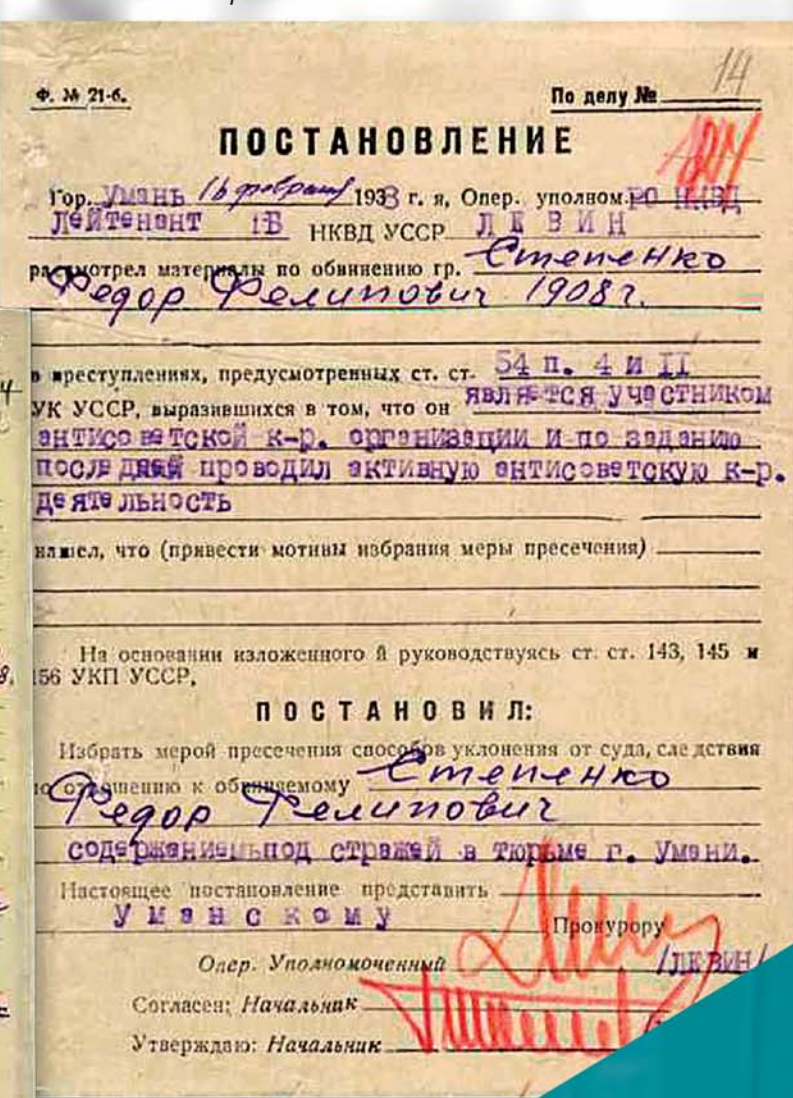

Фотографія Філа Степаненка, яку він 1936 року надіслав «На пам'ять Феди і його жене Муси і Пантелею от вашего родного брата»

Довідка про розстріл Федора Степаненка

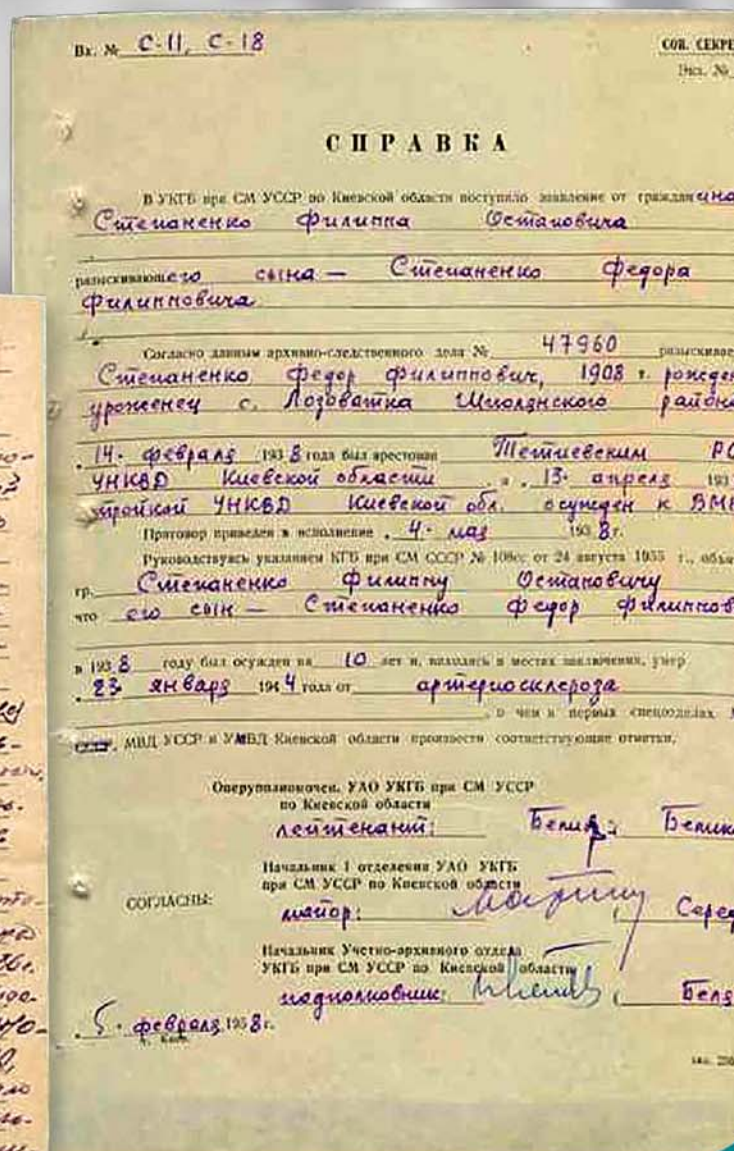
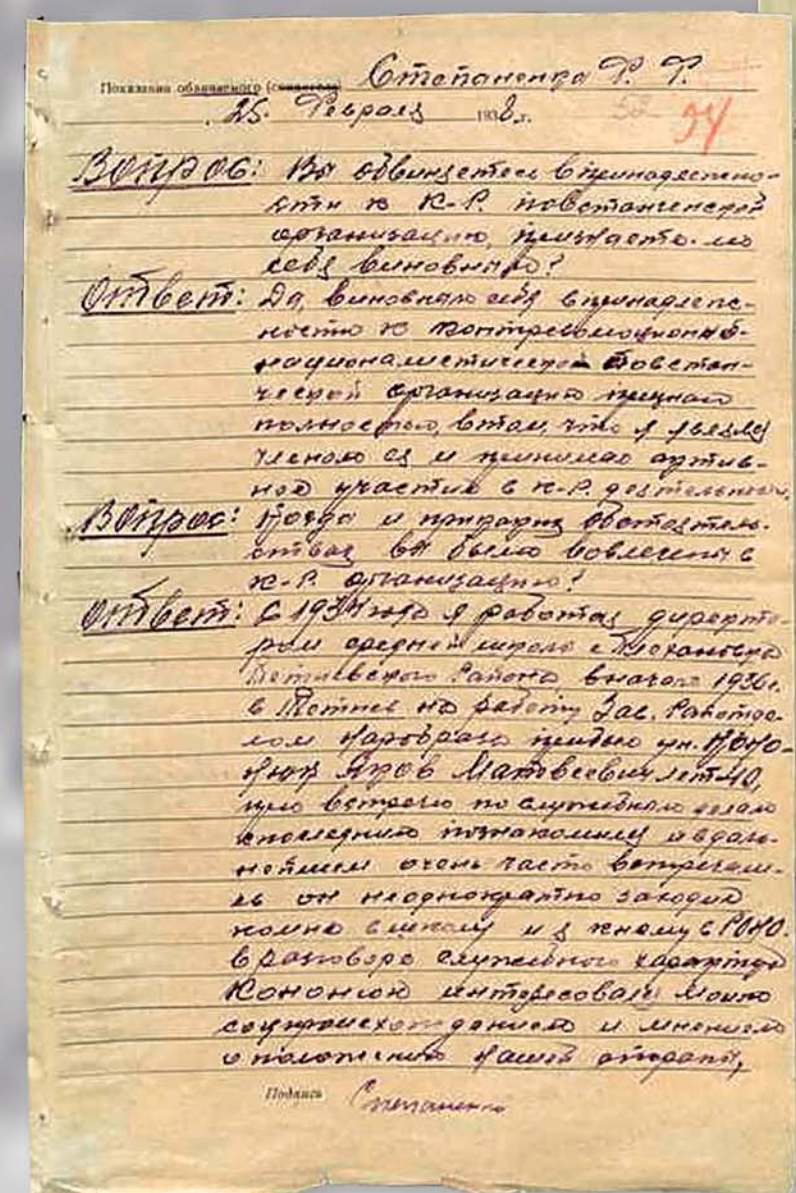
Брехлива довідка від КГБ про смерть репресованого Федора Степаненка, 1958 рік

Постанова на арешт Федора Степаненка

Одна зі сторінок протоколу допиту Федора Степаненка

ФЕДІР СТЕПАНЕНКО

директор школи, Київська область

30-річний Федір Степаненко очолював школу у селі Плоханівка на Київщині. Він дуже багато часу віддавав своїй роботі і дуже любив дружину та маленьку донечку Зіну. Учні дуже любили Федора Степаненка. Якось, на честь чергової річниці створення СРСР, молодий директор організував виставку дитячих малюнків. Один із учнів вирішив намалювати його портрет і самовільно повісити до інших малюнків школярів. Федора одразу звинуватили у «вождизмі» — у ті часи дозволяли малювати тільки Леніна та Сталіна. Рідні переконані — саме тоді на нього «накинуло око» НКВД. Арештували Федора Степаненка 16 лютого 1938 року. Звинуватили у «контрреволюції». Окрім нього, судили ще трьох учителів школи, як учасників «антирадянської повстанської групи». Слідча справа нараховує майже 400 сторінок. Тривалий час Степаненки думали, що Федора вислали до Сибіру, де він помер від артеріосклерозу. Принаймні, таку відповідь родині дали у КГБ під час хрущовської «відлиги». У 2021 році родичі Федора з'ясували, що це — неправда: директора школи розстріляли у травні 1938 року і десятки років брехали Степаненкам про його долю.

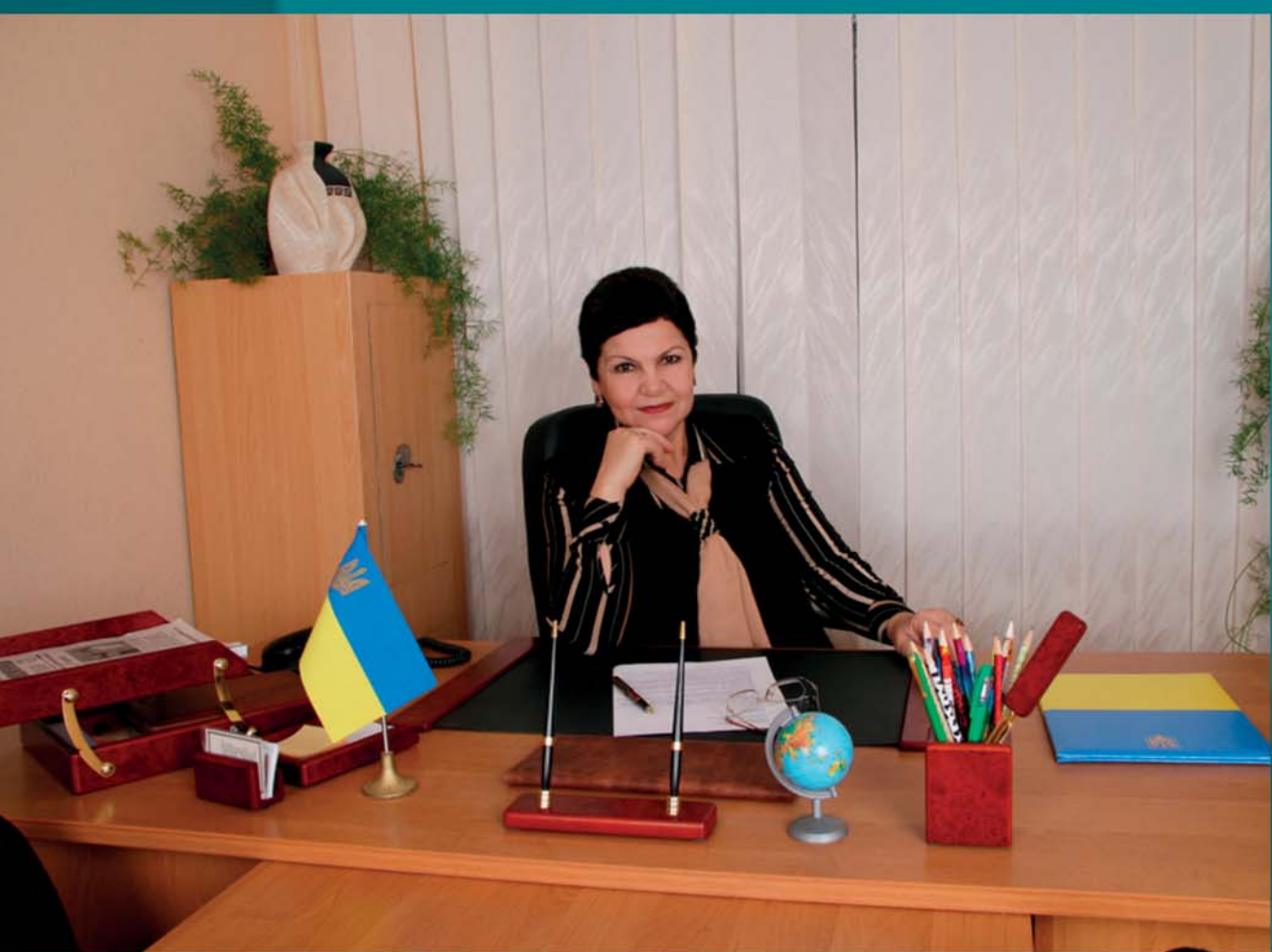
Прочитати детальнішу статтю про Федора Степаненка можна тут

НАТАЛІЯ КОСОВА

директорка школи, Херсонська область

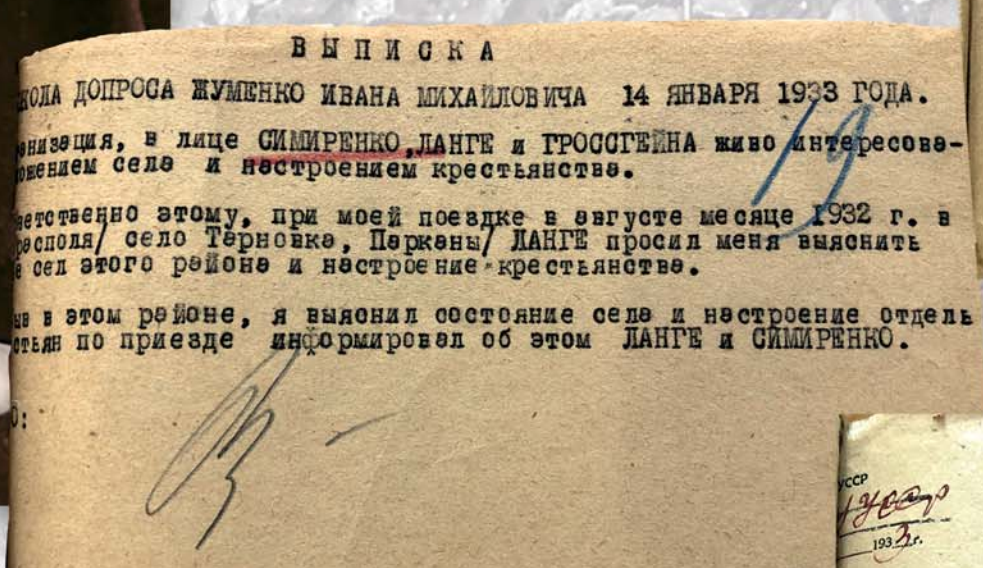
24 лютого — перший день повномасштабного вторгнення росії в Україну. Під час масового обстрілу Генієцьська загинула Наталія Косова — директорка місцевої санаторної загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів. Заклад очолювала з 2001 року. Сповна віддана своїй професії і дітям. Працювала на посаді медичної сестри. Згодом, здобувши педагогічну освіту, вчителька англійської мови і заступниця директора з виховної роботи. Нагороджена знаком «Відмінник освіти України». У 2019 році Наталія Косова перемогла у міському конкурсі «Людина року» в категорії «Діяч освіти і науки». Під керівництвом Наталії Косової заклад посів перше місце в обласному конкурсі «Школа Херсонщини» та увійшов до сотні кращих в рамках всеукраїнської акції «Флагмани освіти і науки України». «Неможливо словами загоїти біль та гіркоту від втрати сонячної, ніжної, турботливої людини, яка віддавала всю свою любов дітям, підтримувала всіх у щасливій й сумній хвилині життя», — так зреагував на її смерть колектив Генієцької санаторної школи. Станом на початок червня 2022 року Генієцьк залишається окупованою територією.

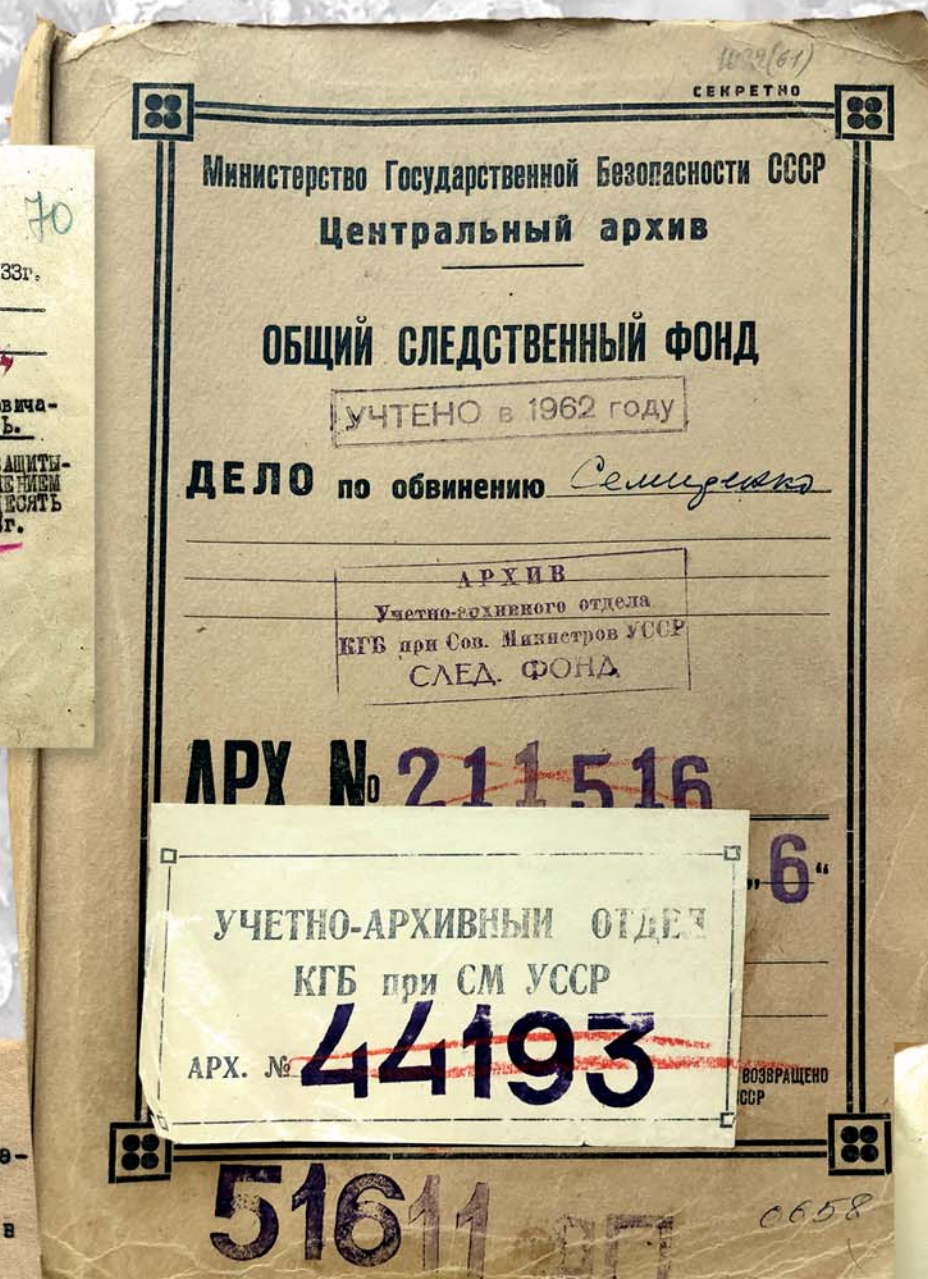

Виписка з протоколу про заміну розстрілу на то років ув'язнення

Обкладинка архівно-слідчої справи на Володимира Симиренка

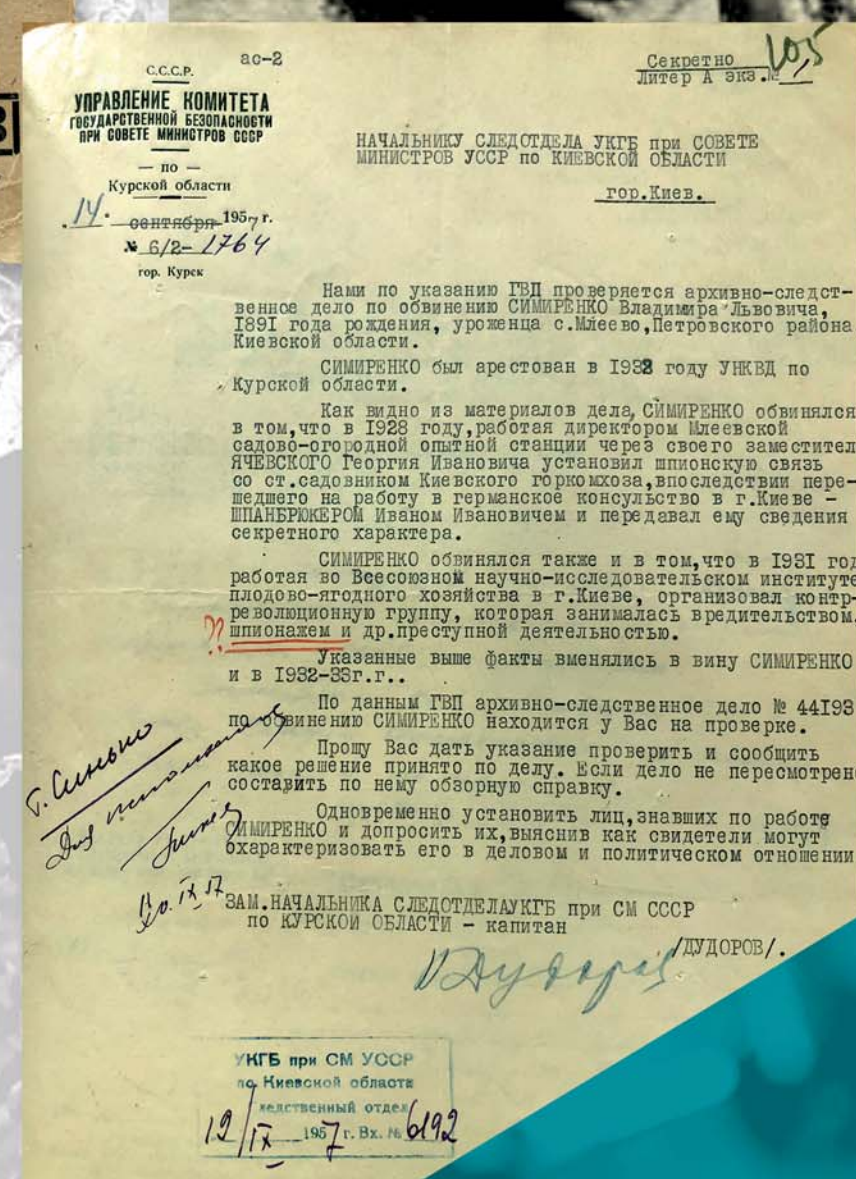
Приклади свідчень на Володимира Симиренка від інших членів контрреволюційної організації

Листування про перегляд справи в 1957 році

Володимир Симиренко

ВОЛОДИМИР СИМИРЕНКО

науковець-селекціонер, Київ

Володимир Симиренко — спадковий помілог та селекціонер. Його батько, Лев Симиренко, винайшов легендарний український сорт яблука, який і назвали на його честь.

За цей улюблений усіма національний смаколик, науковець отримав від радянської влади не шану, а кулі.

Лева Симиренка «загадково» вбили у ніч на Святвечір 1920 року у власному будинку у Млієві, на рідній Черкащині. Офіційно — злочин списали на напад бандитів. Однак дослідники життя Симиренків схиляються до версії, що це була замаскована справа чекістів.

Його талановитого сина — Володимира Симиренка арештували двічі.

У 1933 році НКВД «виявив», що вчений-селекціонер «очолював осередок контрреволюційної шкідницької організації» з повалення СРСР. Тоді Симиренку «пощастило» — смертний вирок йому замінили ув'язненням у Херсонській виправно-трудова колонії № 29.

1938 року селекціонеру комуністичний режим приписує шпигунство і розстрілює як «ворога народу».

Головною «провиною» українських вчених, очевидно, був талант і завзяття, їхні праці та винаходи. Саме вони викликали незадоволення у радянської влади, яка ставила на п'єдестал здобутки росіянина Івана Мічуріна.

Прочитати детальнішу статтю про Володимира Симиренка можна тут

ВАСИЛЬ КЛАДЬКО

науковець-фізик,
Ворзель, Київська область

Василь Кладько, 1957 року народження — член-кореспондент НАН України, доктор фізико-математичних наук, професор.

Усе своє життя займався експериментальною фізикою. У 1986 році Василь Кладько захистив кандидатську роботу, у 2000-му — докторську. Багато років очолював відділ Інституту фізики напівпровідників імені Лашкарьова НАН України, був заступником директора Інституту.

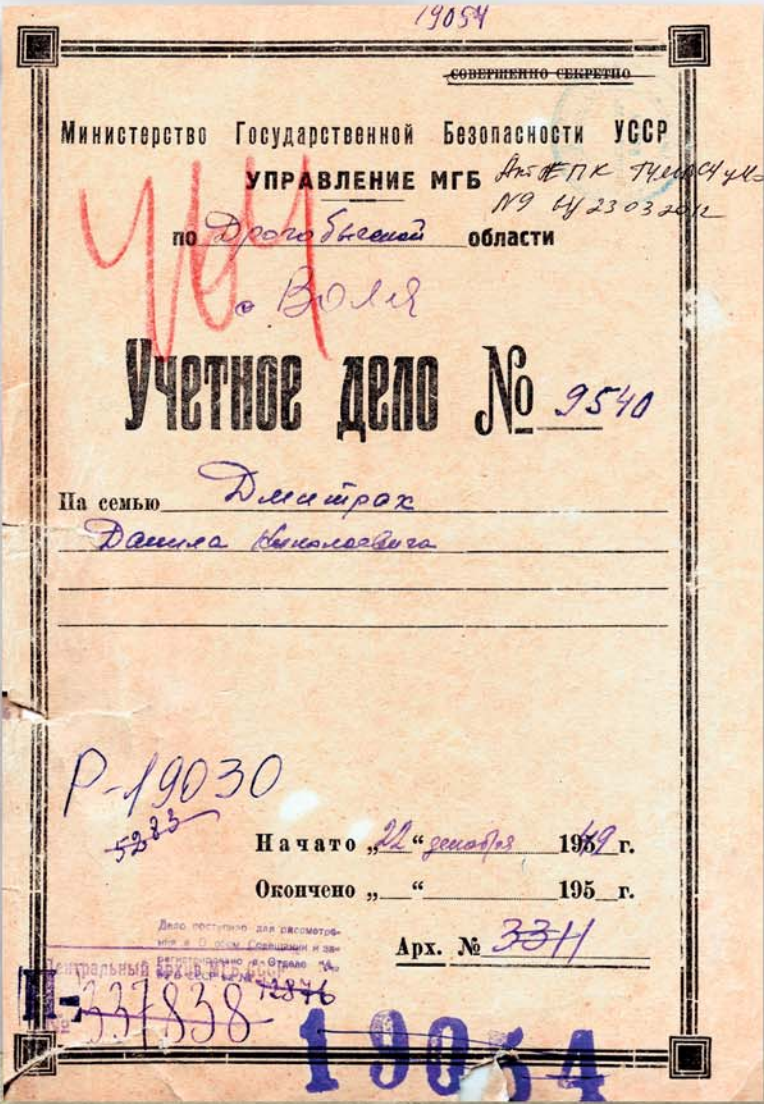
Зробив вагомий внесок у розвиток фізичних і фізико-технічних основ формування напівпровідникових наноструктур, мав великі плани щодо відновлення електронної промисловості в Україні.

У 2007 році удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки.

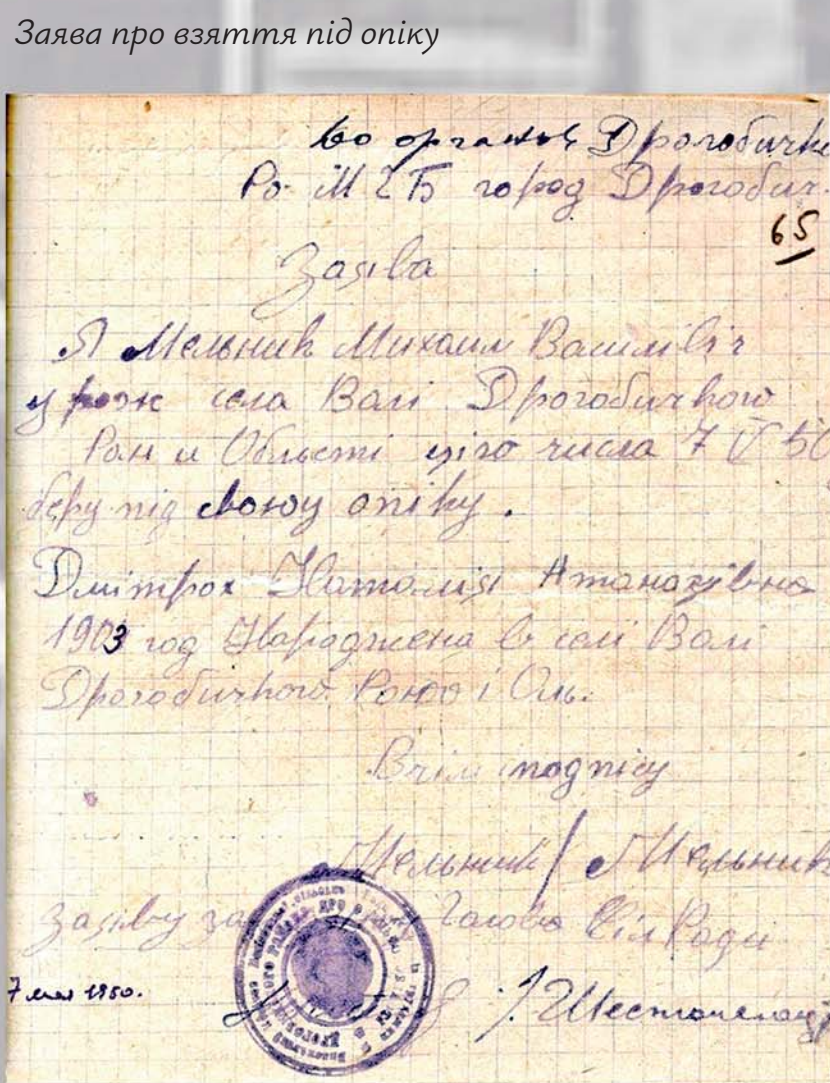
Під час воєнних дій встиг евакуювати дружину та онуків із Ворзеля. Сам залишився.

13 березня 2022 року вбитий російськими окупантами у дворі власного будинку.

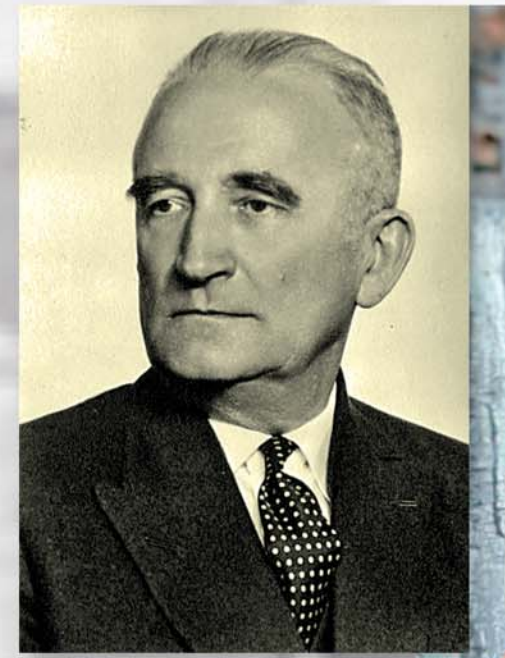

Обкладинка архівної облікової справи на сім'ю Данила Дмитраха

Заява про взяття під опіку

Голова ОУН (м) Андрій Мельник

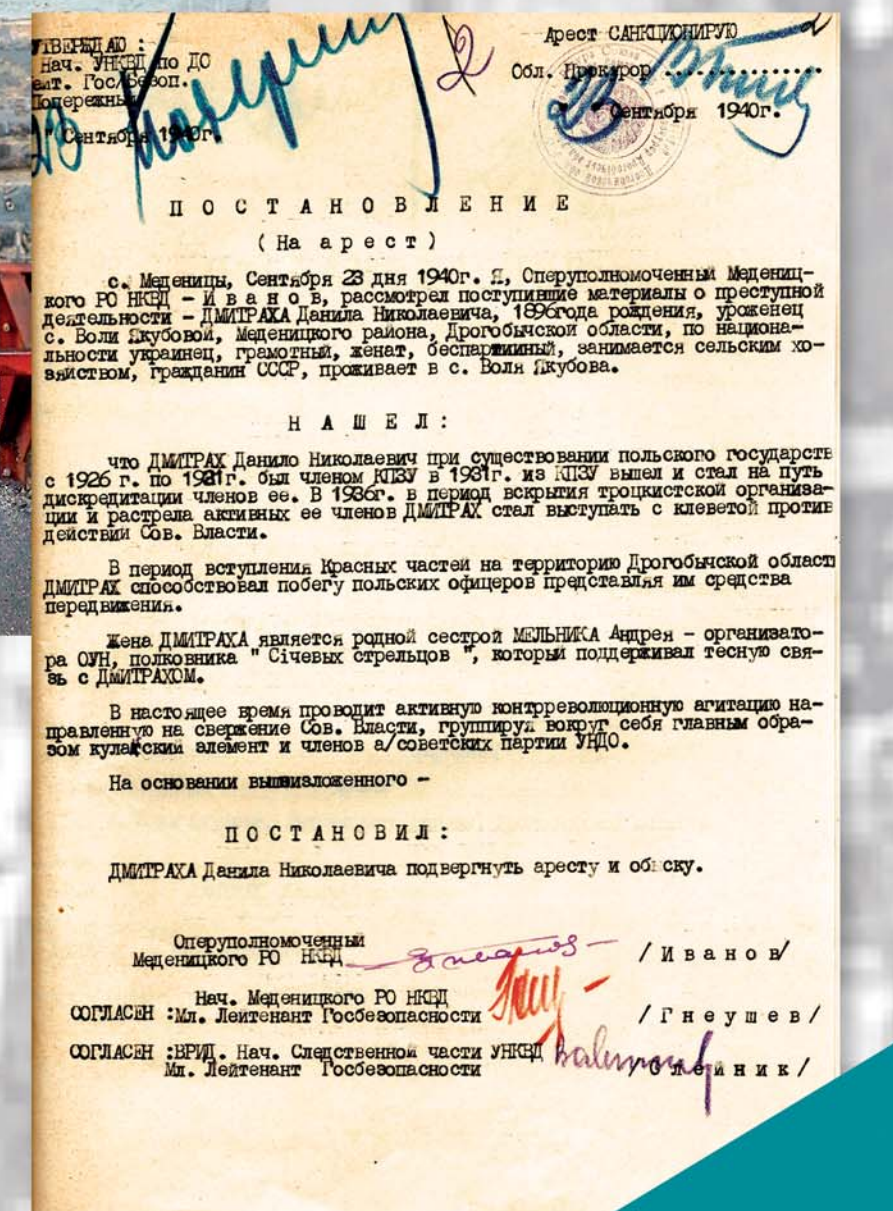
Сини репресованого Данила Дмитраха — Микола та Любомир на засланні в Хабаровському краї

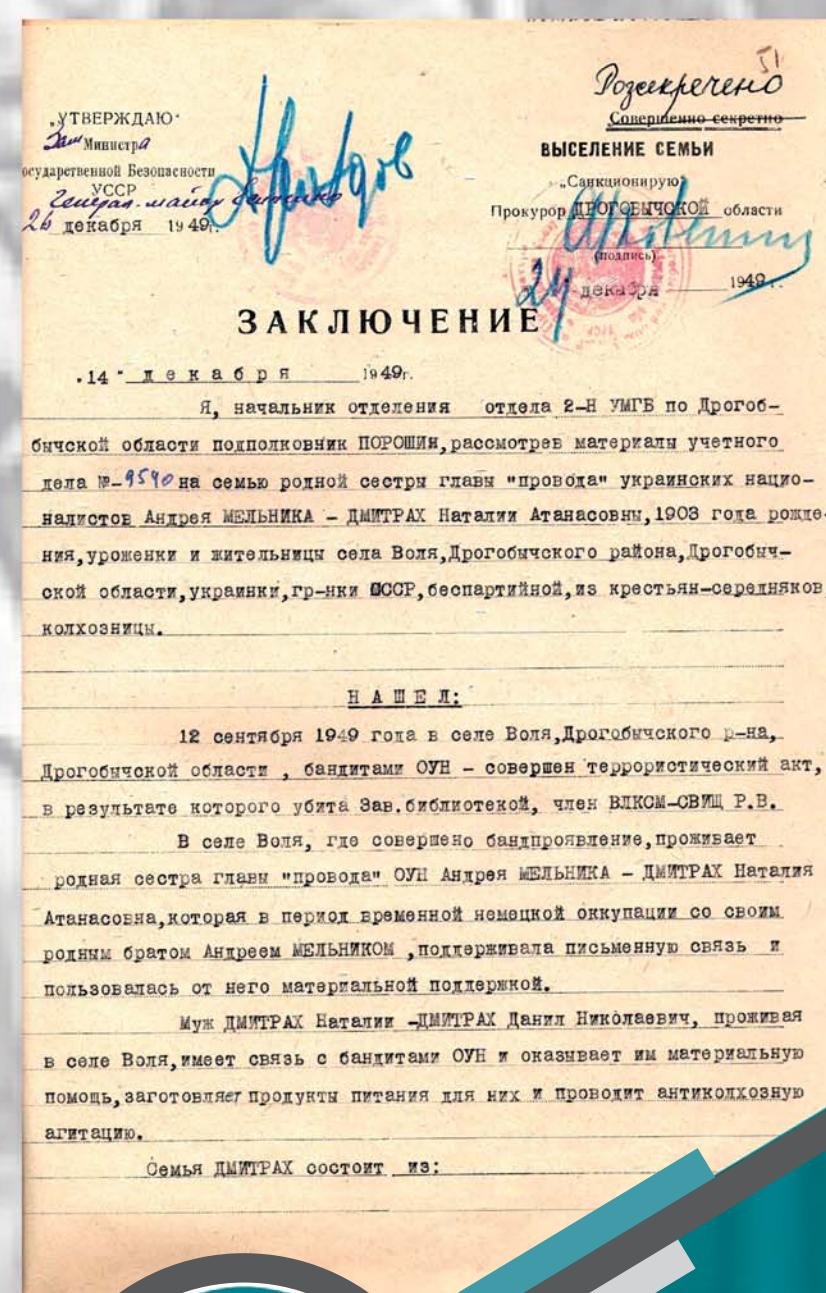
Фотографія Данила Дмитраха з його архівної облікової справи

Любомир Дмитрах

Два Андрії

Постанова на арешт Данила Дмитраха

Висновок про виселення родичів Андрія Мельника

НАТАЛІЯ ДМИТРАХ

сестра провідника ОУН (м) Андрія Мельника, Львівська область

У дитинстві 25-річний Андрій чув, що його рідні були вислані у Сибір, а самого хлопця назвали на честь Андрія Мельника. Тривалий час думав, що це легенда. Аж поки в архівах не знайшов підтвердження свого родинного зв'язку з ОУНівцем.

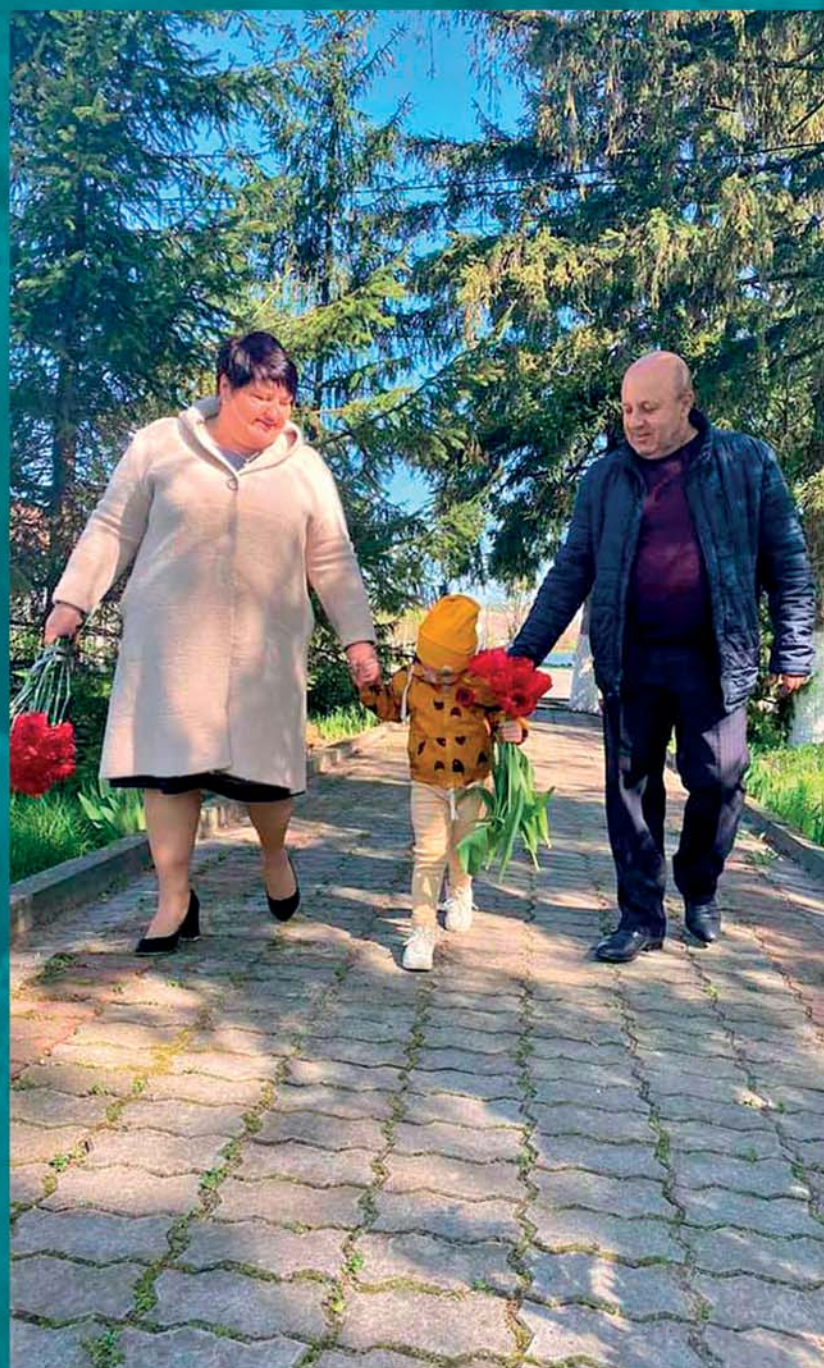
З облікової справи хлопця з'ясував, що прабабуся, Наталія Дмитрах — рідна сестра Андрія Мельника, проживала у селі Воля Якубова Львівської області. За це її чоловіка, трьох доньок та двох синів радянська влада вирішила виселити в Сибір.

От тільки до нового місця проживання Наталія Дмитрах не доїхала. За документами хвору на епілепсію жінку віддали під опіку далекого родича, насправді — вбили.

«Коли сім'ю посадили в машину, прабабуся Наталія вибігла, щоб взяти якісь подушки чи ковдри для дітей — і вже не повернулася. Чекісти саме почали займатися мародерством і просто її задушили. Дітям сказали, що вона прийде у наступній машині, але цього ніколи не сталося. Правду дізналися дві її доньки уже після того, як були реабілітовані і повернулися в Дрогобицький район», — розповідає правнук.

Прочитати детальнішу статтю про Наталію Дмитрах можна тут

ОЛЬГА СУХЕНКО

староста села Мотижин, Київська область

Під час окупації Київщини, 23 березня російські загарбники викрали старосту села Мотижин Ольгу Сухенко, її чоловіка Ігоря та сина Олександра з їхнього будинку.

Як стверджує американське видання Wall Street Journal, яке присвятило Ользі Сухенко статтю, вона відмовилася виїжджати з Мотижина під час окупації. Організувала доставку продуктів односельчанам, евакуацію, повідомляла українській армії інформацію про знаходження ворожих військ.

Вже з квітня, після втечі російських військ із Київщини, сім'ю знайшли в братській могилі в лісі за селом. До загиблих застосували тортури — кінцівки були переламані, нігті вирвані, черепи пробиті.

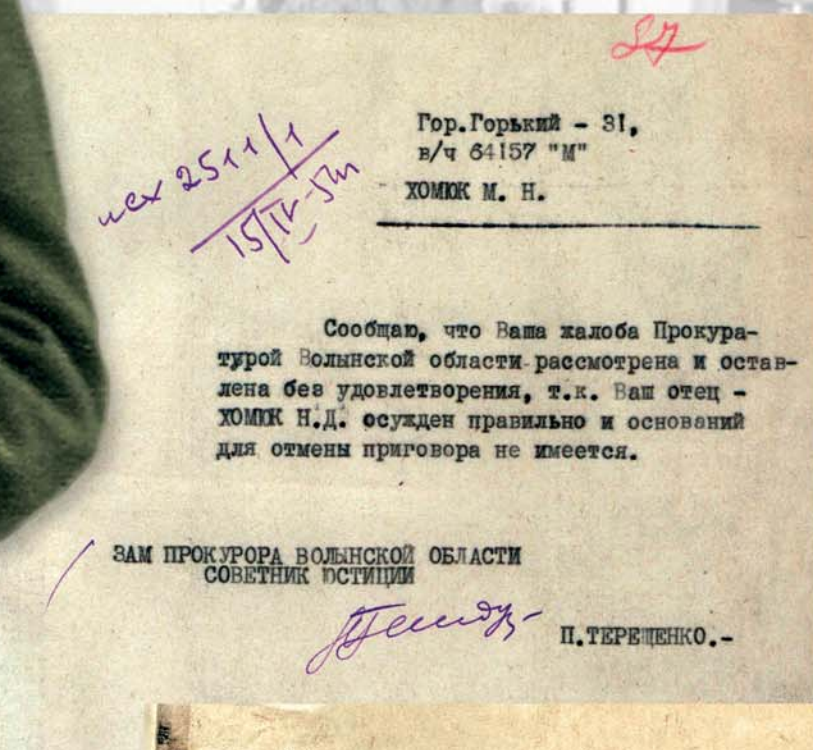
Закопали Сухенків та ще одного чоловіка просто біля виритою в лісі бліндажу росіян. У ньому окупанти влаштували катівню. Пізніше поряд знайшли поховання ще однієї розстріляної жінки.

Тюрма в Новограді-Волинському

Відмова у реабілітації Нестора Хом'юка

НЕСТОР ХОМ'ЮК депутат Сейму Польщі, Волинь

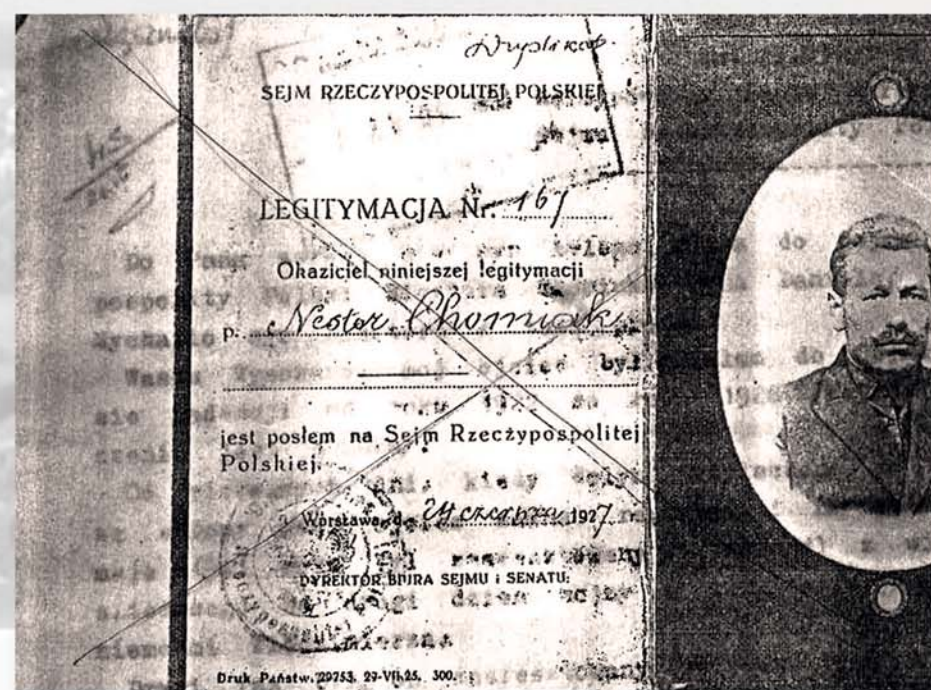
Дмитру було 10 років, коли він гортав альбом із сімейними фотографіями і натрапив на портрет молодого чоловіка з вусами. Так він вперше познайомився зі своїм прадідом Нестором Хом'юком.

Завдяки архівам хлопець дослідив біографію родича. Також дізнався, що йому присвячена сторінка у польській Вікіпедії, і зрозумів за що прадіда відправили до Сибіру.

Нестор Хом'юк під час Першої світової війни воював, закінчив школу Червоних командирів, але розчарувався у радянській владі. Повернувшись на Волинь, яка якраз відійшла до Польщі, вирішив балотуватися до польського Сейму. У складі «Українського клубу» Хом'юк працював у парламенті до 1927 року. Після — був активним учасником «Просвіти» села Яковичі, займався сільським господарством.

Прийшовши на Волинь, радянська влада «згадує» Нестору Хом'юку політичну діяльність. Спершу його заарештовують у 1941 році.

Потім у 1948-му — за допомогу ОУН. Нестору Хом'юку присудили 25 років таборів з конфіскацією майна. Завдяки хрещовській «відлизі», хворий, але не переможений, 60-річний чоловік повернувся на батьківщину, де прожив ще десять років у колі сім'ї.

Посвідчення посла польського Сейму Нестора Хом'юка

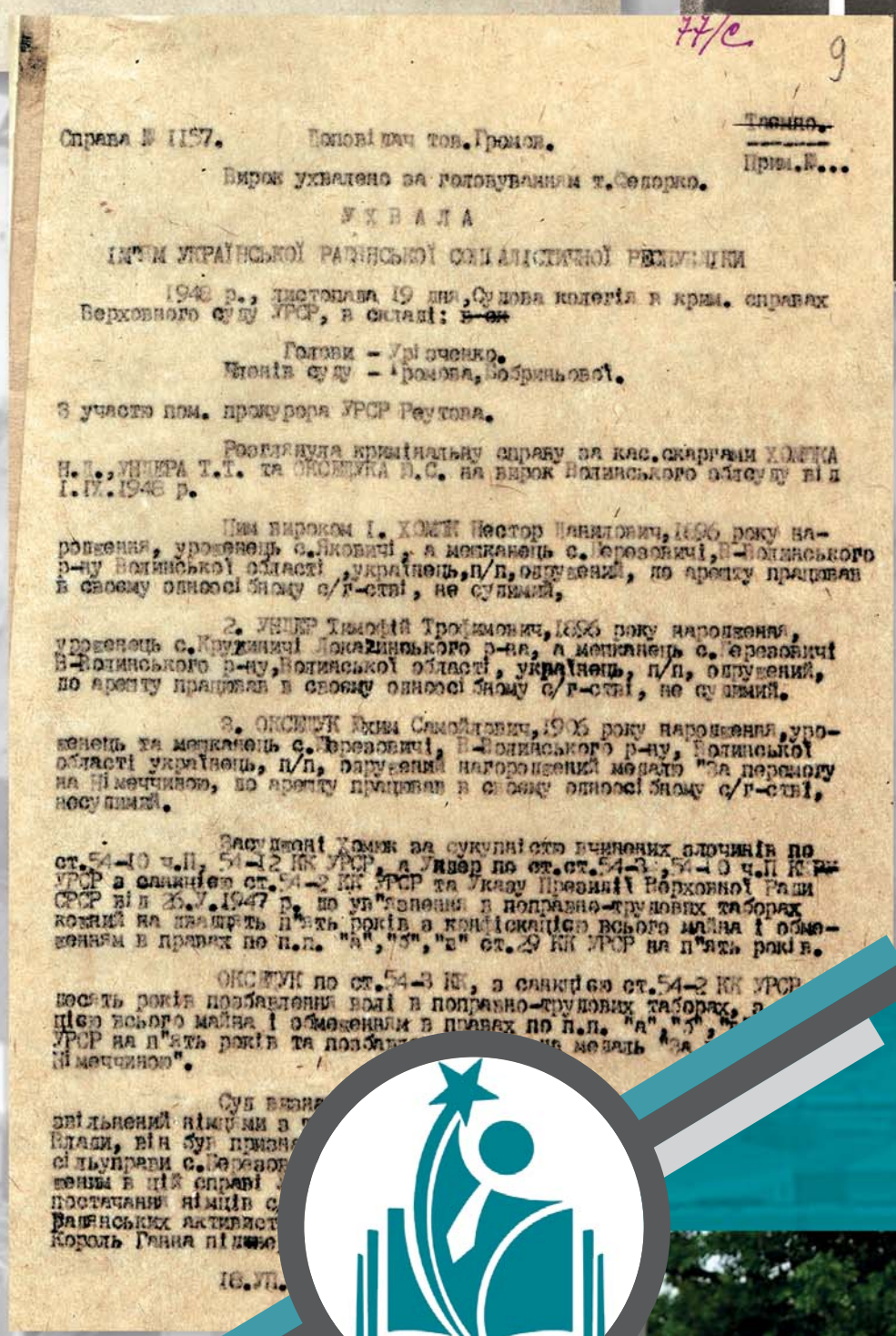
Нестор Хом'юк із родиною

Нестор Хом'юк як член Українського клубу Сейму

Нестор Хом'юк

Перша сторінка вирку Нестору Хом'юку

Прочитати
детальнішу
статтю
про Нестора
Хом'юка
можна тут

ІВАН ФЕДОРОВ міський голова Мелітополя, Запорізька область

Про те, що російські військові викрали очільника Мелітополя, стало відомо 11 березня. Окупанти сподівалися, що місто зустрине їх як «касабадителей». Натомість наткнулися на несприйняття представниками місцевої влади та сміливий опір мешканців міста. Городяни під дулами ворожих автоматів та танків, вимагали звільнити міського голову.

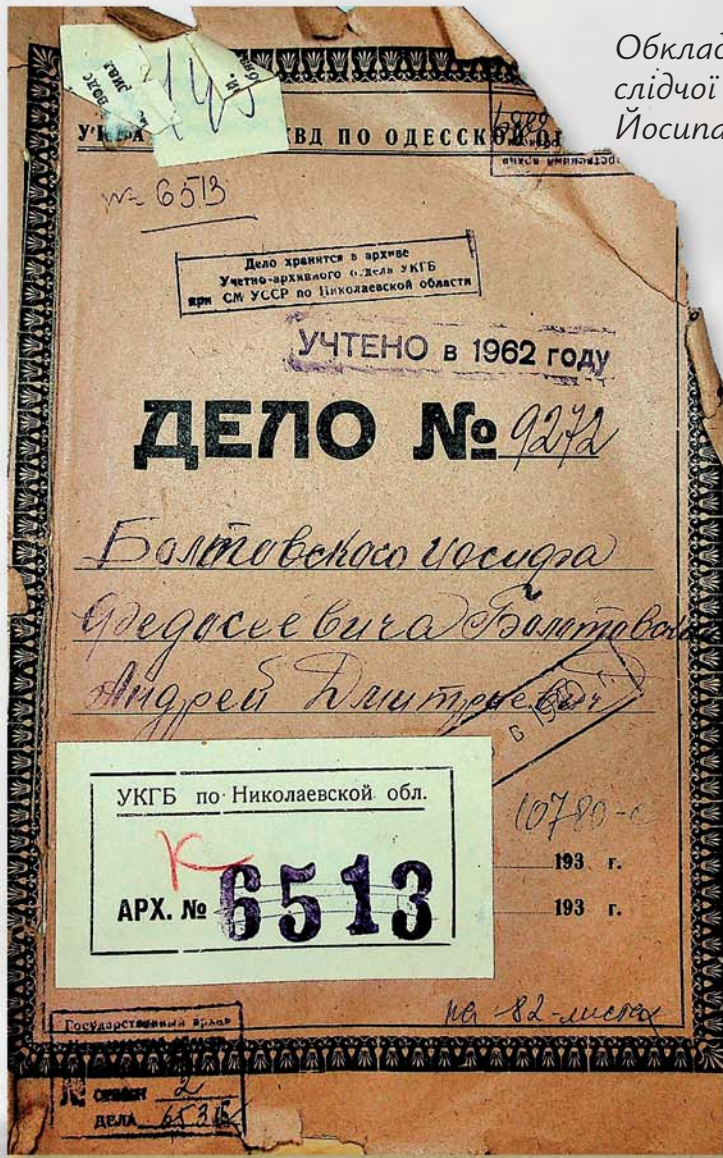
33-річного Івана Федорова росіяни тримали у мелітопольському СІЗО. Наполягали на добровільному звільненні, роботі під російськими прапорами. Але очільник міста витримав сильний психологічний тиск та відмовився співпрацювати з ворогами.

«Коли від мене треба було щось отримати, часом 5, 6, 7 військових навколо мене було зі зброєю. Вони мене руками не чіпали, але повірте, що 7 людей зі зброєю, які перебувають поряд, достатньо, щоб переконливо довести свою позицію. Або в сусідній камері когось катували — і було чути ті крики, які точно психологічно тиснуть так, що це абсолютно точно можна порівняти з тиском, тортурами... Тому всі ці шість днів були досить тяжкі», — розповів Іван Федоров в інтерв'ю «Настоящему времени».

Перша спроба звільнити міського голову Мелітополя з полону зазнала невдачі — його сім годин возили у машині з мішком на голові, але не обміняли. З другої спроби очільник міста вийшов на волю — його обміняли на дев'ять полонених військовослужбовців РФ.

Президент України Володимир Зеленський нагородив міського голову Мелітополя Івана Федорова орденом «За мужність» III ступеня. Наразі він докладає зусиль для того, щоб окупований Мелітополь повернувся під контроль України.

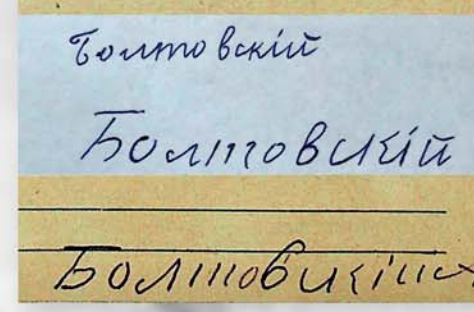

Обкладинка архівно-слідчої справи на Йосипа Болтовського

Родина репресованого Йосипа Болтовського

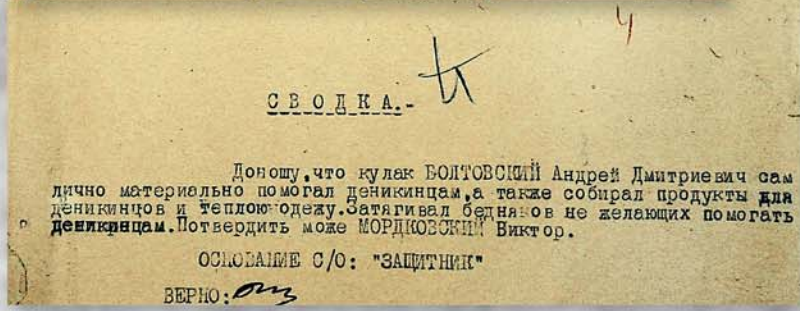

Підписи Йосипа Болтовського в архівній справі

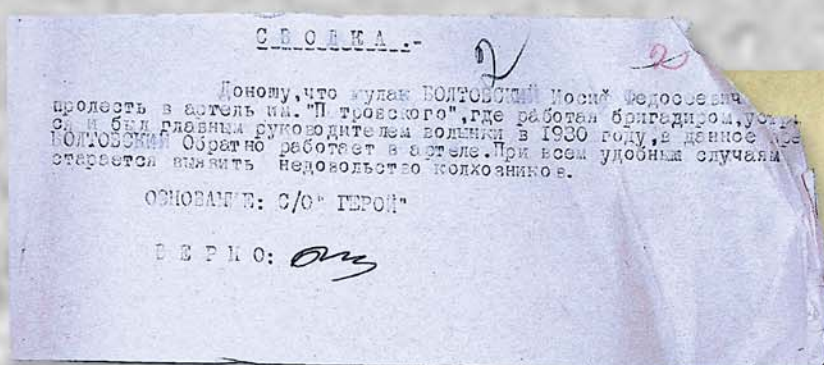

Внук Йосипа Болтовського — Сергій Болтовський

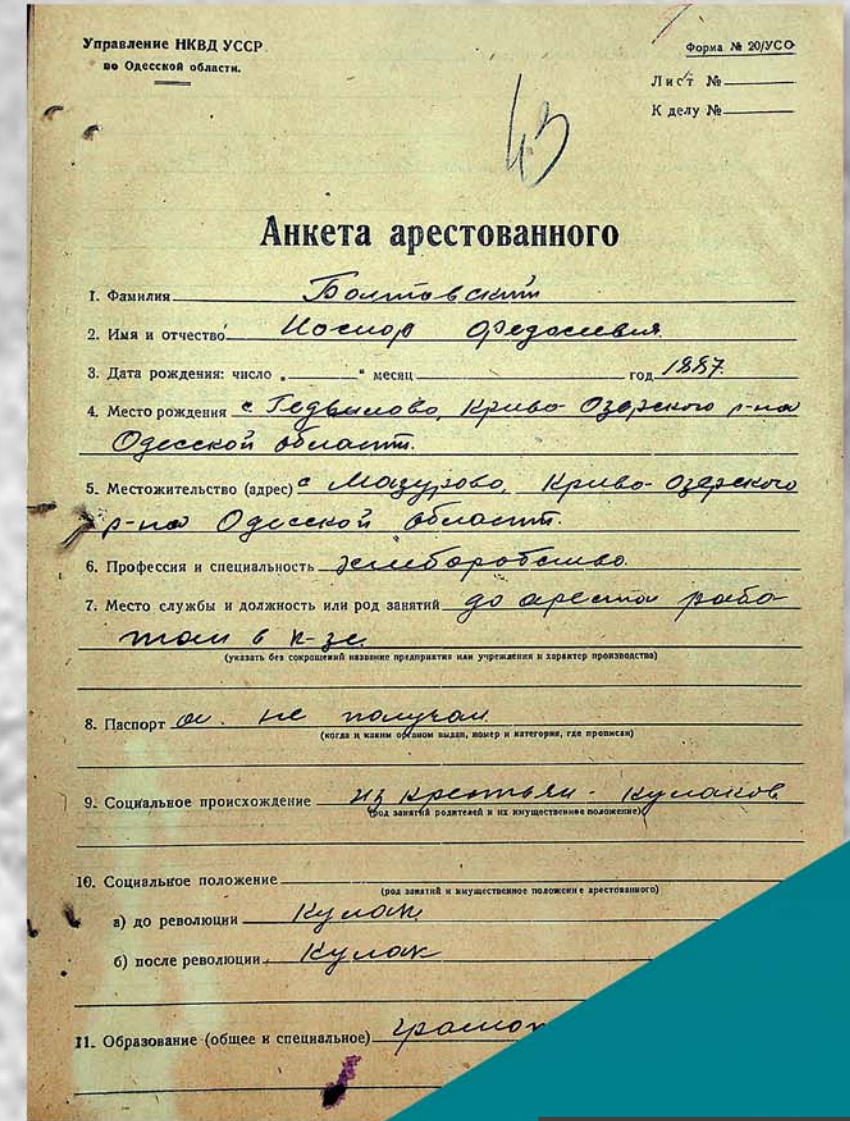
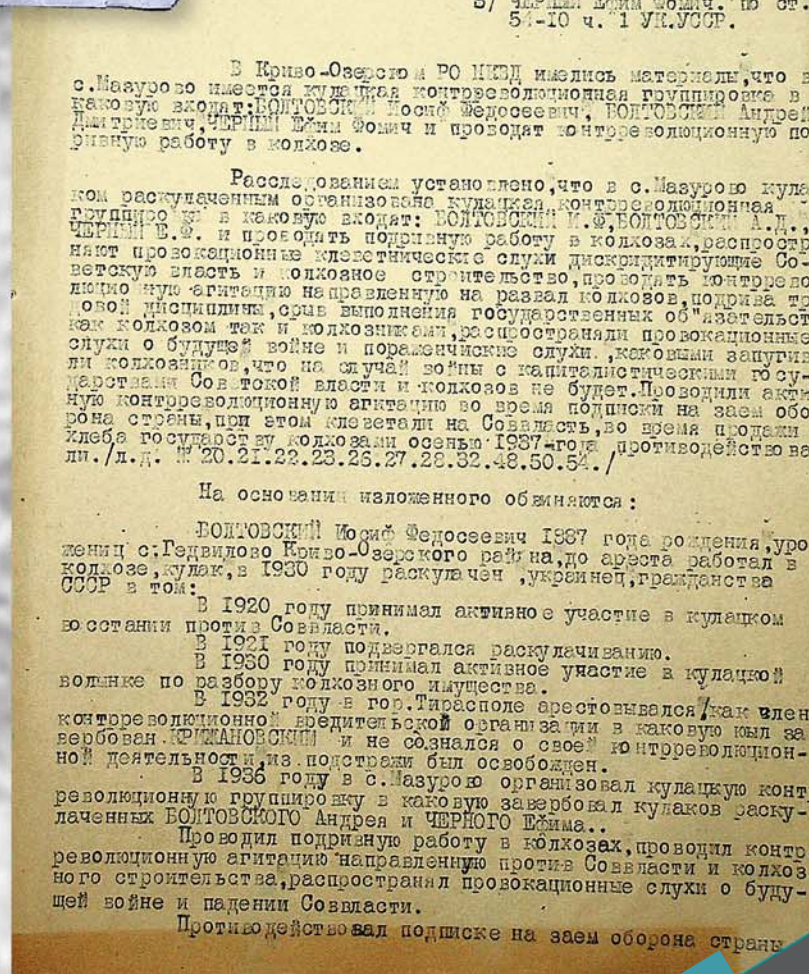
Середній син Йосипа Болтовського — Василь Болтовський

Доноси секретних інформаторів на Йосипа Болтовського

Обвинувальний вирок

Анкета арештованого Йосипа Болтовського

ЙОСИП БОЛТОВСЬКИЙ сільське господарство, Миколаївська область

Йосип Болтовський був справжнім українським господарем — мав 20 га власної землі, молотарку, коней, корів та різне сільськогосподарське начиння. З приходом радянської влади усе це майно оголосили «загальним» та конфіскували в колгоспи. Сам Болтовський стає «куркулем».

Чоловік боровся проти комунізму ще з 1920-их. Разом із двоюрідним братом Андрієм Болтовським та другом Юхимом Чорним закликав селян повставати, виступав проти свавілля червоноармійців. У 1930-их очолював місцевий повстанський рух проти колгоспів, що був придушений та покараний Голодомором-геноцидом.

Усю цю діяльність Болтовському пригадали під час Великого терору 1937–1938 років. В архівно-слідчій справі Йосипа родичі знайшли чимало доносів про його «шкідництво» проти Радянського Союзу.

«Фактично половина справи — це показання різних людей проти моїх прадідів та Юхима Чорного. Вважаю, що вони поставили свої підписи під їхнім розстрілом», — переконана правнучка Ксенія.

22 травня 1938 року цих трьох чоловіків розстріляли на Одещині. Фото Йосипа Болтовського не збереглося — режим робив усе аби стерти з історії будь-які згадки про людей, не згодних жити в рабстві комунізму.

Прочитати детальнішу статтю про Йосипа Болтовського можна тут

ОЛЕГ ГАЙДАБУРА тракторист-механізатор, Полтавська область

Олег Гайдабура працював в агропідприємстві. 11 травня він виконував передпосівну культивування ґрунту. Це поле далеко від лінії фронту, тож жодних причин обстрілювати працюючу сільськогосподарську техніку не було. Натомість російський літак на дуже низькій висоті поцілюв у трактор, коли зайшов вже на друге коло. Отже, пілот чітко бачив і розумів, що націлює ракету саме на цивільних.

Як наслідок, трактор згорів дотла, чоловік отримав множинні травми та опіки. Постраждалого доправили до харківського госпітально, але врятувати не змогли. 26-річний Олег Гайдабура помер вночі 20 травня.

ЛЮБОВ ПАНЧЕНКО

художниця-модельєрка,
лауреатка премії імені Василя Стуса,
шістдесятниця, Буча, Київська область

«Ті, хто туди входили, працювали під чужою дудку, а я — під свою. Мені все життя нав'язували політику, а я була далека від неї. Але завжди і скрізь розмовляла українською мовою».

Любов Панченко — видатна українська мисткиня, талант якої українцям ще належить розкрити повною мірою. Розквіт її творчості припав на часи Радянського Союзу, проте художниці вдалося пронести у своїх роботах яскраво виражений український колорит.

Моделі одягу з яскравими фольклорними мотивами, ескізи вишивки Любов Панченко друкувалася в журналі «Радянська жінка» у 1960–70-х роках. Та оскільки захоплення усім українським комуністи прирівнювали до «націоналізму», мисткиня не мала персональних виставок і публікацій.

Любові Панченко вдалося пережити СРСР і не зрадити любові до української культури. Утім художниці, на жаль, не пережила «руссій мір» у 2022 році, потрапивши під окупацію у Бучі, Київська область.

Під час бойових дій у Бучі, двері та вікна оселі мисткині вибило розривом снаряда, що потрапив у хлівець. Після «прильоту» до Любові Панченко зайшов сусід, який і застав заморену жінку та привів її до тям.

Мисткиню евакуювали, вона потрапила до лікарні на Святошині, потребувала щоденного догляду. Відновитися після пережитих подій Любов Панченко вже не змогла: окупація зробила її «лежачою», вона страшенно схудла. 30 квітня вона померла.

На щастя, мисткиня встигла передати свій творчий спадок до Музею шістдесятництва і її роботи збережені.

